

Prágai Szent Ágnes szakrális ábrázolásai

Reflexió és magyar vonatkozások

TORNAY KRISZTINA

Édesanyám, Füleki Ágnes emlékére

Abstract

Saint Agnes of Bohemia is one of the 13th century Central and Eastern European female saints of royal origin who initiated powerful spiritual movements in Silesia, the Polish duchies and Hungary, by building hospitals, monasteries and even entering monastic orders themselves. A nun, penfriend and spiritual companion of Saint Clare, Agnes founded a male order of nursing and a female order of contemplation in her country, both of them flourished during her lifetime. She was a conciliatory voice in national internal affairs and family conflicts and led an exemplary life. Her veneration continued after her death, but her canonisation was hindered by war events. Despite this, traces of her cult can be found in sacred works from the early Middle-Ages onwards, including some with a Hungarian connection.

Keywords: *Saint Agnes of Bohemia, sacred image, attributes, Hungarian tradition/ heritage, Poor Claires.*

Kulcsszavak: *Prágai Szent Ágnes, szakrális ábrázolás, attribútumok, magyar hagyomány, klarissza szerzetesség.*

TORNAY KRISZTINA M. PETRA SSND Boldogasszony iskolanővér, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Innováció és Hálózatok Intézet munkatársa, főiskolánk óraadó tanára; tornay.krisztina@sapientia.hu

I. PRÁGAI SZENT ÁGNES TISZTELETÉNEK MAGYAR VONATKOZÁSAI

1.1. Az újkori magyar klarissza hagyomány

A magyarországi középkori eredetű klarissza lelkiség kutatása során merült fel bennem a Prágai Szent Ágnes (1211–1281) itthoni tiszteletét bizonyító fennmaradt emlékek elemzési, kutatási lehetősége.

A budai klarisszák apátnőjének, Csáky Franciskának (1662–1729) kéziratosa, a szentek életét bemutató életrajzgyűjteményében olvasható az *Egy csehországi király leányának élete, ki Szent Klára szerzetbeli szoror volt, és ez is Ágnesnek hivattatott* című szöveg.¹ Gondosan áttanulmányozva Csáky Franciska egyéb hozzáférhető írásait is, összesen tizenegy szent nőt említ s három szentéletű apácát, köztük többet kiemelten sokszor. Prágai Szent Ágnes azonban az életrajzán kívül nem szerepel egyéb említésben, ami arra utalhat, hogy a budai klarisszák életében tisztelete nem volt különösképpen eleven, bár személye ismert volt körükben. Árulkodó az is, hogy – a forrását követve – egyértelműen szentként nevezik meg őt, holott hivatalosan még boldoggá sem volt avatva. Ugyanígy tesznek a kolostort fundáló „Szent” Erzsébet királyné, Nagy Lajos édesanyja esetében is, akinek tisztelete kizárólag az általa alapított óbudai királynéi kolostor nővérei közt élt, s híre a török előli menekülésük során került – hamvaival, ereklyéivel, s például a tőle származó (ma Rothschild oltárként ismert²) oltárkával – Pozsonyba, illetve 163 év múlva vissza Budára. Hasonló a helyzet a domonkos Árpád-házi Szent Margittal is, akinek a Nyulak szigetéről végül a pozsonyi klarisszákhoz menekült közössége hányattatásai után szintén magával vitte Margit hamvait, ereklyéit és ezzel együtt tiszteletét is. A „szentként” történő megnevezés esetükben valóságos és élő vallási tiszteletet jelez, annak ellenére, hogy hiányzott az egyház által hivatalosan elismert, szentesített státusz. A kanonizáció hiánya korlátozta az illető személy nyilvános tiszteletét, a szakrális alkotások születését és e tisztelet terjedését, általánossá válását is.³

¹ BAJÁKI RITA: *Csáky Éva Franciska írásai*, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2019, 20; 22.

² Metropolitan Múzeum, 1340k. Jean de Touyl, esetleg francia vagy ahhoz kapcsolódó magyar műhely alkotása.

³ Lásd ANDRÉ VAUCHEZ: *Sainthood in the Later Middle Ages*, University Press, Cambridge, 1997.

A budai klarissza templomban az 1782-es felosztási jegyzőkönyv kivételosen alapos leltára szerint⁴ tizenhárom női szent szerepelt kisebb-nagyobb képeken és szobrokon.⁵ Köztük nincs megemlítve Prágai Szent Ágnes. Sajnos a további szakrális alkotásokról, amelyeknek igen magas számát többször is kiemeli a leltározó, nem ír pontosan, ezért nem tudjuk, a kolostorban, a kóruson, a nővérek személyes celláiban, a betegszobában, a folyosókon, amelyek mind gazdagon voltak díszítve oltárokkal, képekkel és szobrokkal, vajon ábrázolták-e s tisztelték-e valamilyen szinten Prágai Szent Ágnest. A pesti klarisszáknál a lefoglalt és eladott holmik között szerepel egy Szent Ágnes-szobor és egy festett kép, de nem jelölik meg, melyik Szent Ágnes ábrázolásáról van szó.⁶

A nővérek névválasztását tekintve – ami jó mutatója a körükben népszerű szenteknek – a pozsonyi klarisszák 1630-tól fennmaradt listáján (*Következik ezen posonyi kalastrom Anno 1630 dik esztendőitől fogva, ki holt jeles Személyeknek Nevej.*)⁷ két Ágnest találunk: S. (soror) Apponyi Ágnes, S. Kerekess Ágnes nővéreket. Egy 1623-tól vezetett nagyszombati névsorban szerepel S. Szomolányi Ágnes, a régebbi clericák között; az évszámmal pontosan jellettek között pedig az 1627-ben fogadalmat tett S. Győri Ágnes Secunda.⁸ Egy budai listán a betegszobai szolgálatra beosztott egyik nővér S. Mercz Ágnes.⁹ Ezen klarisz-

⁴ MOL, C szekció (C 103), vonatkozó regesták: [online] <https://regesta.mi.btk.mta.hu/A-I%20A%20Magyar%20Orsz%C3%A1gos%20Lev%C3%A9lt%C3%A1rban%20%C5%91rz%C3%B6tt%20iratokr%C3%B3l%20k%C3%A9sz%C3%BClt%20regeszt%C3%A1k/A-I-19%20Inventari%C3%A9n%20der%20in%20Hungarn%20aufgelassenen%20Kl%C3%B6ster/index.html> [2024. 02. 15.]

⁵ Lásd TORNAY KRISZTINA: A 18. századi budai klarisszák spiritualitásának fókuszpontjai. A budai Szeplőtelen Szűz Mária templom ikonográfiája és Csáky Franciska szövegei alapján, in Szádóczi Vera (szerk.): *Fordítás a lelkeségi irodalomban*, Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport, Budapest, 2023, 251–271.

⁶ Regesza 01251., 01252.

⁷ Štátny archív Bratislava, fond: Mariánska provincia franciskánovi krabica 24. (doboz), Lad 29, fasc.13, No. 2, inv.e.203. Ferences Levéltár, fénymásolt levéltári anyagok Schwarcz Katalin hagyatékából.

⁸ Ferences Levéltár, fénymásolt levéltári anyagok Schwarcz Katalin hagyatékából, latin kézirat, jelzet nélkül. 1619-től 1629-ig sorolja fel a nővérneveket.

⁹ MOL E 152- Acta Jes. Coll. Bud. Irreg, 10. fasc 18. {20}. Ferences Levéltár, fénymásolt levéltári anyagok Schwarcz Katalin hagyatékából. Tisztségek szerinti névsor a budai klarisszáknál, választási jegyzőkönyv Schad Jozefa 1749-es megválasztásáról. A kéziratból Schwarcz Katalin közöl egy fotót, in SCHWARCZ KATALIN: Mária Terézia látogatása a budai klarisszáknál 1751. augusztus 8-án. A budai klarissza zárda története, 3. rész. HOLLÓ SZILVIA ANDREA (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 31. kötet, Budapest Történeti Múzeum, Budapest, 2003, 145.

szak névválasztása azonban lehet az Assisi Szent Ágnes, Szent Klára húga vagy a Római Szent Ágnes vértanú iránti tisztelet jele is.

1.2. Kapcsolódása az Árpád-házzal, magyarországi tiszteletének gyökerei

Prágai Szent Ágnes Árpád-házi Konstancia magyar királylány leánya volt, III. Béla unokája, így anyja révén unokatestvére Szent Erzsébetnek. Családtagjai voltak másik unokatestvére, IV. Béla leányai: Szent Margit, Szent Kinga és Boldog Jolánta, valamint Béla sógornője, Boldog Szalóme. Ágnes, Kinga, Jolánta és Szalóme klarissza kolostorok alapítói, pártfogói és – a házások özvegységük után – tagjai is, Erzsébet pedig – bár nem lépett be formálisan a (harmad)rendbe – a ferences eredethez igen közel álló életformában élt.¹⁰

Együttes ábrázolásuk is fellelhető, például azon a ferences családfán, amelyet 1484-ben Nürnbergben adtak ki, s amely valószínűleg az egyik első ilyen témájú nyomtatott fametszet (lásd 1. kép; 83. oldal).¹¹ A rendnek ez a korai, életfaként megjelenített ábrázolása a 15. század végén terjedt el.¹²

A családfán vegyesen szerepelnek „fratres (et sorores) canonizati seu alias beati siue celebres habiti”, azaz szentté avatott (kanonizált) és más módon boldognak és tiszteltnek tartott testvérek és nővérek, akiket a képen boldognak vagy szentnek jelölnek (*sanctus/a*, *beatus/a*). Olyan is akad köztük, akit ma boldogként tisztelünk, de itt szentként jelenik meg, például azok, akik mártírként erőszakos halállal haltak meg. A harminc szent és tizennégy boldog közül, akiket a *Rosarium* megjelenít, tizennégy olyan szent és három olyan boldog van, akiknek az idő múlásával megszűnt tisztelete annak minden nyomával együtt. Látható, hogy a klarisszák viselete ekkoriban még szürke volt, vélumuk fehér, a későbbi ábrázolásokban ez többnyire barna és fekete.¹³ A legelső regisz-

¹⁰ A Szent Ferenc-i öskarizma megéléséről Szent Erzsébet, Klára és Ágnes életében lásd MARIA PIA ALBERZONI: Elisabeth von Thüringen, Klara von Assisi und Agnes von Böhmen. Das franziskanische Modell der Nachfolge Christi diesseits und jenseits der Alpen, in Dieter Blume – Matthias Werner (Hrsg.): *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige*, Imhof, Petersberg, 2007, 47–55.

¹¹ BONAVENTURA KRUITWAGEN: Der Nürnberger Einblattedruck Rosarium beati Francisci (1484), eine Arbeit Nicolaus Glaßberger?, *Franziskanische Studien* 13 (1926) 55.

¹² CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag, Leben und Institution, Legende und Verehrung*, Band 1., Verlag Traugott Bautz, Nordhausen, 2008, 834.

¹³ BONAVENTURA KRUITWAGEN: Der Nürnberger Einblattedruck Rosarium beati Francisci (1484), eine Arbeit Nicolaus Glaßberger? i. m., 71–74.

terben térdelők nevét olvasva kitűnik, hogy a baloldalon első, monstranciát kezében tartó Szent Klárával szemben a jobboldalon Árpád-házi Szent Erzsébet látható három koronát tartva. Klára mögött testvére, Assisi Szent Ágnes, Boldog Szalóme és utolsóként Prágai Boldog Ágnes térdelnek: az öt szent „alapító-meghatározó” – a kiterjedt rendi fa gyökerénél térdelő – klarissza közül három a képen az Árpád-házhoz kötődik a képen.

Nikolaus Glassberger OFM: *Rosarium beati Francisci* (részlet, fametszet; 1484; Nürnberg; őrzési hely: Bécs, Graphische Sammlung Albertina)

A klarisszák itteni ritka és magyar szempontból kedves csoportosítása Bartolomeo da Pisa ferences nevéhez köthető, aki Szent Ágnesről életrajzot is írt 1399-ben.¹⁴ Valószínűleg elsőként ismerte fel Ágnes jelentőségét: Assisi Klára után őt tartja a második legfontosabb személyiségnek a klarisszák korai történetében, s kimondottan utánzásra ösztönző „exemplum beatae Clarae et Agnetis”-ről beszél. Ebben az összefüggésben ír a hercegnő szegénységre való törekvéséről is.¹⁵ Bartolomeo Nürnbergben működve terjesztette Ágnes tiszteletét, erről tanúskodik a fenti ferences családfa. Árpád-házi Szent Ágnes – a néhány helyen előforduló magyar elnevezése szerint – azon szentek sorába tartozik, akiknek a katolikus hívek közt a tisztelete vagy pontosabban fogalmazva: az ismeret, tudomás arról, hogy van tisztelete, búvópatakszerűen jelen van, még ha szent voltáról a valóságban élő, eleven meggyőződést az egyházi megerősítés több száz évvel követte csak. Rokona, Árpád-házi Szent Margit domonkos apáca kanonizációs processzusa csak 1943-ban vezetett az ünnepélyes szentté avatásához, ez azonban nem volt akadálya annak, hogy évszázadok alatt számos szakrális ábrázolás szülessen róla, amelyeket templomokban, kolostorokban jámbor tisztelet övezett, és nemcsak Magyarországon, hanem például Itáliában

¹⁴ CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag*, i. m., 831.

¹⁵ Uo. 833.

is (lásd 2–3. kép; 83. oldal). Sőt, itthoni tiszteletének, középkorból fennmaradt magyar vonatkozású szakrális ábrázolásainak kevesebb nyomát találjuk.¹⁶

Úgy tűnik, hogy ez történt Prágai Szent Ágnes esetében is: a barokk korig nem maradt fenn róla magyarországi szakrális ábrázolás, és nem vált általánosan tisztelt szentté. 1989-es szentté avatása óta azonban ismét több jele van elterjedő magyarországi tiszteletének is, állandó szereplője lett a magyar szentek közösségét ábrázoló képeknek, mint például a Krakko–Łagiewnik-i Irgalmasság Temploma mozaikján (lásd 4. kép; 83. oldal).

2011-ben, Prágai Szent Ágnes születésének 800. évfordulóján a Prágai Károly Egyetem Katolikus Teológiai Karának Művészettörténeti Tanszéke megjelentetett egy tanulmánykötetet, amelyben a *Csehországi Szent Ágnes és korának nagyasszonyai* című tudományos konferencia előadásai alapján készült dolgozatokat adták közre.¹⁷ Ugyanekkor adta ki a Prágai Érsekség a *Csehországi Szent Ágnes – hercegnő és apáca* című kiállítás katalógusát, amelyben szintén kiemelt téma a szenthez kapcsolódó képi ábrázolások bemutatása.¹⁸ Christian-Frederik Felskau Szent Ágnesről szóló 2008-as monográfiájában önálló fejezetet szentel a Szent Ágneshez fűződő *Sanctitas et veneratio* témájának, amelyben a hagiográfiai rész fontos témánk szempontjából. A régebbi munkákban fellelhető viszonylag szerényebb anyaghoz,¹⁹ amit a LCI,²⁰ illetve néhány egyéb ikonográfiai lexikon ad, jelentős kiegészítést jelentenek a fenti kiadványok friss kutatásai, s lendületet adnak témánk kibontásához is.

¹⁶ Minderről részletesebben lásd KLANICZAY GÁBOR: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról, in Cséfalvay Pál – Kontsek Ildikó (szerk.): *Magyar szentek tisztelete és ereiklyéi. Kiállítás a Keresztény Múzeumban*, Katalógus, Keresztény Múzeum, Esztergom, 2000, 36–54.

¹⁷ MIROSLAV ŠMIED – FRANTIŠEK ZÁRUBA (Hrsg.): *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby. Die heilige Agnes von Böhmen und die großen Frauengestalten ihrer Zeit*, Opera Facultatis Theologiae Catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium, vol. 14., NLN – Nakladatelství Lidové, Praha, 2013.

¹⁸ *Svatá Anežka Česká – princezna a řeholnice, Arcibiskupství pražské*, Arcibiskupství, Praha, 2011, és HELENA SOUKUPOVÁ: *Anežský klášter v Praze*, Vyšehrad, Praha, 2011.

¹⁹ PUSKELY MÁRIA: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, 1–2. kötet. Bencés Kiadó, Panonhalma, 1995. Munkájából hiányzik a kolostor- és rendalapító Prágai Szent Ágnes alakja.

²⁰ ENGELBERT KIRSCHBAUM – WOLFGANG BRAUNFELS (Hrsg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie (LCI)*, 1–8., Herder, Freiburg im Breisgau, 1968–1976.

2. ÁGNES LEGKORÁBBI ÁBRÁZOLÁSAI – IKONOGRÁFIÁJÁNAK ALAPMINTÁI

2.1. A Premysl-család Ágnes nevű tagjai

Az első vizsgált ábrázolás 1220 körül, de 1228 előtt keletkezett, és csak azért került figyelmem fókuszába, mert néhányan – Szent Ágnesnek egy korábbi születési dátumot tulajdonítva – ezt tartották első hiteles ábrázolásának. A prágai várban álló Szent György-templom timpanonján ruhában és fátyolban látnunk egy derűs arcú fiatal nőt korona nélkül (lásd 5. kép; 83. oldal). A fátylas nő zárt könyvet tart a kezében, magához szorítva. Szája finom félmosolyra mozdul, egész arckifejezése szelíd, békét sugárzó.

Az alkotás azonban nem Prágai Szent Ágnest ábrázolja. A Premysl családban még három jelentős Ágnes élt a 13. században. Közülük időben az első az a premontrei Premysl Ágnes (1150 k. – 1228), aki a prágai Szent György benecés kolostor apátnője volt: ő II. Vladisláv és Babenberg Gertrúd leányaként I. Ottokár féltestvére.²¹ Ez a nagynéni már hatvan év körül járhatott szent unokahúga születésekor. A következő Ágnes I. Vencel leánya, aki 1227 után született, ekkor Szent Ágnes tizenhat éves volt. Vencel és felesége, Stauf Kunigunda leánya 1268-ban hunyt el meissenai és tübingi örgrófnéként. Szintén Premysl Ágnesnek nevezik (1269–1292/6) II. Ottokár leányát második feleségétől, a magyar Kingától (Kunigunda, Kunhuta). Az ő születésekor Prágai Szent Ágnes ötvennyolc éves volt. Ez az Ágnes osztrák hercegné lett, és fiatalon hunyt el Prágában. A prágai Salvator kolostorban lett eltemetve, ahol Szent Ágnes is.

2.2. A prágai Salvator (Megváltó) klarissza kolostor

A prágai klarissza kolostorban lévő 1261-ből való faragott oszlopfejen már biztosabban ismerhetjük fel Szent Ágnes ábrázolását: ez tekinthető jelenleg a legkorábbinak. Az oszlop a Salvator kápolna diadalívének északi – vagy evangéliumi – oldalán áll. Az oszlopfejen eredetileg egymás mellett két alak szerepelt, ma feltételezik, hogy a másik Római Szent Ágnes volt (lásd 6. kép; 83. oldal). A környező oszlopfejekön két bárány is felfedezhető, töredékesen.

Ezen az ábrázoláson csak a fátylas fej és az egyszerű, díszítetlen ruházat egy része látszik növényi formák közül kiemelkedve. Jobb kezében háromvirágú

²¹ Ő eredetileg a doksanyi premontreiekhez lépett be, de 1200-ban I. Ottokár kérésére a benecés Szent György kolostor apátnője lett.

liliom látható, a figura mellrészé alatt pedig egy ötszirmú, nyitott liliomvirág helyezkedik el.

Helena Soupkovná az arc vonásait is elemzi: összehasonlítja Konstancia királyné és I. Ottokár fennmaradt ábrázolásaival (lásd 7. kép; 83. oldal). Egyénítettnek, személyes jelleggel bírónak láthatjuk Ágnes arcát, s a liliomok szimbolikája a számokkal párosulva a tisztaság, az ártatlanság és a fény, a teljesség, a Szentháromság felidézését szolgálják.²² Római Szent Ágnes megjelenése az oszlopfő másik oldalán a védőszenttel és annak lelkiségével való azonosításra utal. A bárány, nevük latin jelentése (Ágnes/agnus), sokrétű szimbolikájú, a kereszténységben elsősorban Isten Bárányát, Jézust idézi fel. A bárány néhány későbbi ábrázolásban fel is bukkan majd Prágai Szent Ágnes mellett mint attribútum, ugyanúgy, ahogy Római Szent Ágnes vagy Assisi Szent Ágnes mellett is, aki Szent Klára húgaként és klarissza apátnőként volt ismert.²³

2.3. Az Osek *Lectionarium* iniciáléja

A fenti ábrázoláshoz formailag kapcsolódik egy 13. századi cseh lectionarium képe, amelyen Ágnes szintén imádkozva jelenik meg (lásd 8. kép; 84. oldal).²⁴ Az illuminált kódex a legújabb kutatások szerint ciszterci szerzetesnők számára készült, és valószínűleg nem Prágai Szent Ágnes megrendelésére, mint korábban gondolták. Az ábrázolás 1290 körül keletkezhetett, nem sokkal Szent Ágnes halála után, bár a 2011-es katalógusban még 1280-ra datálják.

Ebben a kódexben az S kezdőbetű felső regiszterében, glóriával övezetben Római Szent Ágnest láthatjuk kibontott, szűzies hajjal, vörös köpenybe burkolózva, pálmával a kezében, ami vértanúságának szimbóluma. Kezének támasztva egy könyv látható, s kevésbé kivehetően másik karján egy bárányt tart. Félalakos ábrázolásán előre tekint, oda, ahol saját szenvedésének története olvasható.

²² HELENA SOUKUPOVÁ: *Anežský klášter v Praze*, i. m., 164–167.

²³ Lásd lejjebb, például a Thesaurus Franciscanus 1773-ban kiadott első kötetének egyik metszeten, jelen tanulmány 154. oldalán.

²⁴ *Lekcionář Alberta Míšeňského, Albert Misenský v. Osecký Lectionárium*, másként: *Lectionarium officii Cisterciense Pars hiemalis, Národní knihovna České republiky, Praha*, lásd ANDREA ŠLEICHTOVÁ: Porovnání vzoru fleronné v rukopisech *Lectionarium officii Cisterciense Pars hiemalis* a *Psalterium Breviarium Cisterciensis*, kézirat, 22. [online] https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/75172/BPTX_2014_2_11210_0_409092_0_164618.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2023. 09. 17.]

Alatta, az S alsó szárában tűnik fel glória nélkül Prágai Szent Ágnes szintén félalakos figurája, sötét szerzetesi öltözékben, s hozzá, védőszentjéhez fellelé tekintve, felemelt karral, imádkozó kéztartással jelenik meg. A szoborhoz képest ez a kép kevésbé egyénített, sematikus: apácaruhás, jellegzetes imádkozó tartásban könyörgő szerzetesnőt ábrázol, glória nélkül. Ez a megjelenítés a pusztá egzisztenciális lényegét helyezi középpontba: az Istennek szentelt életet, az imádkozó életformát, és itt különösen a védőszent iránti kiemelt tiszteletet, bizalmat.

2.4. Szent Klára és Prágai Szent Ágnes együttes ábrázolása

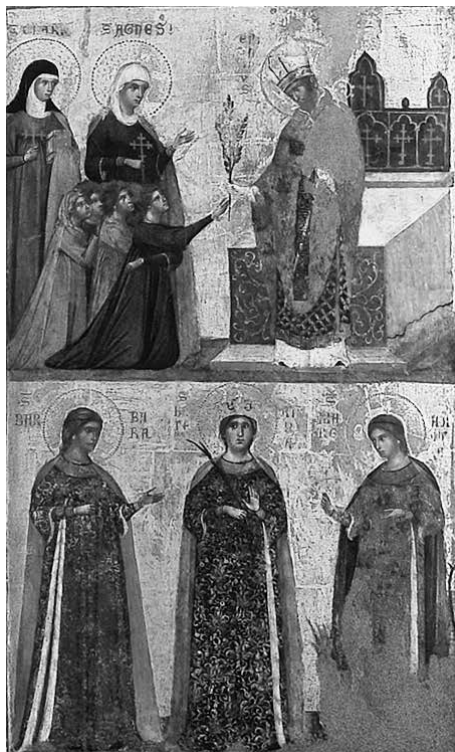
Az egykori trieszti klarissza kolostorból a San Cipriano bencés nővérekhez került, majd a városi múzeumba vándorolt 14. század eleji²⁵ oltár szárnyán, a jobboldali táblakép középső mezőjében Prágai (?) Szent Ágnes Szent Klarával jelenik meg (lásd 9. kép; 84. oldal). Azonosítása nem egyértelmű: fátyolban van, ami az özvegyek, szerzetesek jelképe, keresztet tart, de pálmát nem, és bárány sincs körülötte, viszont egy – talán a nyakánál hermelinnel is szegett – bíbor köpeny fedi a vállát. Az alatta lévő képen három ókori vértanú szüzet látunk: Szent Borbálát, Alexandriai Szent Katalint és Antióchiai Szent Margitot. A vértanúk ékes öltözetének szabása emlékeztet Ágnesére, az övé azonban lényegesen, hangsúlyosan komolyabb, egyszerűbb. Ketten közülük hasonló keresztet tartanak, mint Ágnes és Klára, egyikük páлмаágot. Amazok haja kibontott, Katalinnak koronája is van.

Látható, hogy Ágnes alakja kapcsolódik is hozzájuk és különbözik is tőlük: mindenesetre szorosan Szent Klára és a klarissza újoncok mellé van rendelve. Az ábrázolt jelenetben egy szent püspök előtt állnak, Ágnes elöl, Klára mögötte, és az előttük térdeplő, a kolostorba belépni kívánó lányok számára kérnek püspöki jóváhagyást, áldást – egyébként a Szent Klára életéből ismert virágvasárnapi jelenet ismétlődéseként, amikor is Klárát megáldotta Assisi püspöke, és virágzó ágat adott a kezébe (néhány ábrázoláson pálmát). Itt a térdelő jelöltek vagy novíciák egyike kapja kezébe ezt a szimbólumot, mindketten keresztet tartanak a kezükben. Ágnes kérő-beszélő mozdulattal fordul a püspök

²⁵ HERBERT L. KESSLER: Introduction. The Literary Warp and Artistic Weft of Veronica's Cloth, in *Convivium Supplementum*, in Ivan Foletti (ed.): *Exchanges and Interactions in the Arts of Medieval Europe, Byzantium, and the Mediterranean*, *Seminarium Kondakovianum, Series Nova*, Université de Lausanne – Academy of Sciences of the Czech Republic – Masaryk University, Brno, 2017, 21.

felé. A nőalakban Fabio Bisogni Római Szent Ágnest és korábban Assisi Szent Ágnest is felismerni véli, ám azt kizárja, hogy Prágai Szent Ágnes lehessen: elképzelhetetlennek tartja, hogy őt ne rendi ruhában ábrázolják, és hogy kiemeljék, Szent Klára elé állítva.²⁶

A jelenetnek van egy olyan interpretációja, amely szerint az először 1265-ben említett vallásos női csoportot 1278-ban a trieszti püspök kolostorba rendezte, s jóváhagyta női szerzetesi közösségként mint Santa Maria della Cella. Négy év leteltével a klarissza regulát fogadták el, és ezzel kiléptek a püspök joghatósága alól, az Ordo Sanctae Clarae-hoz kapcsolódva. A vélhetően feszültségekkel teli történetet végül a szentek közbenjárására a megbékélés gesztusa zárja több évtized elmúltával.²⁷ Így érthető, hogy Szent Klára mintegy előre engedve, maga előtt tartja pajzsként Ágnest, aki világi méltóságával, hatalmával és befolyásával fogva talán többet nyom a latban az egyházi hierarchiában, mint a nemesi származású polgárlányból lett rendalapító. Kelet-Közép Európában talán ennek nagyobb a jelentősége, mint tőlünk nyugatabbra: Trieszthez közelebb esik Prága, illetve Prágai Ágnes magyarországi királyi családja, az Anjouk (akik sokat adnak az Árpád-házi kapcsolatokra), mint Assisi. Az ábrázolásban feltűnik a két szent nő közti összhang, s ennek

Paolo Veneziano: Szent Klára-triptychon szárnyasoltár részlete (bal oltárszárny; 1320k.; őrzési hely: Museo Civico Sartorio, Trieszt; Fototeca dei Civici Musei di Storia ed Arte)

²⁶ FABIO BISONGI: Per un census delle rappresentazioni di Santa Chiara nella pittura in Emilia Romagna e Veneto sino alla fine del Quattrocento, in Società internazionale di studi francescani. Convegno internazionale: *Movimento religioso femminile e Francescanesimo nel secolo XIII. Atti del VII convegno internazionale, Assisi*, La Società, h. n., 1980, 158.

²⁷ MICHAELA ZÖSCHG: 'Speculum sine macula'. The Trittico di Santa Chiara in Trieste as an Object of Clarissan Devotion, in Donal Cooper – Beth Williamson (eds.): *Late Medieval Italian Art and its Contexts Essays in Honour of Professor Joanna Cannon*, Boydell & Brewer, h. n., 2022. [<https://doi.org/10.1017/9781787448391>]

volt alapja is: leveleztek egymással: Klárától négy levél maradt fenn, amelyet Ágnesnek írt. Ágnes levelei nincsenek meg, de van adat róla, hogy legalább kettőt küldött Klárának, és hogy a *Regulát* kérte tőle. Azt is tudjuk, hogy Klára ajándékokat is küldött neki, például egy fátylat, egy réztálcát és egy kis tálát.²⁸

A kép a 14. század első felében készült. Ekkor Szent Klára tisztelete az előző század lendületéhez képest visszaszorult, s egészen az obszerváns reform kialakulásáig a ferences hagyomány peremére kerülve ábrázolása elveszti egyedi jellegét.²⁹ Nemcsak sematikussá, más női szentekkel összetéveszthetővé válik, hanem jellegtelensége mellett a ferenci karizma megvalósítása, terjesztése és az ahhoz való hűség ábrázolásának tekintetében is háttérbe kerül: mellékessé vagy fel sem tűntetett szereplővé lett.

Mintegy száz évvel későbből való az az egyedi kép, amely szintén együtt ábrázolja a két szentet (lásd 10. kép; 84. oldal). A spanyol Gandia kolostorába Valenciából érkezhettek az alkotás az alapító nővérekkel, mert keletkezése korábbi, mint a gandiai kolostor alapítása (1431).³⁰

A pásztorbotos alapítónő rendjének *Reguláját* tartja nyitva, míg a koronás, fehér fátylas Ágnes könyvet s egy korall színű rózsafüzért tart a kezében. Klára a képen tanítja, vezeti Ágnest, ami a valóságban is így történt. Feltehető, hogy a festő ismerhette levelezésük tényét. A másik érdekes részlet a képen, hogy Ágnes köpenye öblösen rendeződik el, mintha Szent Erzsébetre emlékeztetne, akinél a szegényeknek vitt kenyér-/rózsaadomány az ölében tartva, köpenytől takartan szokott megjelenni. Ez lehet véletlen, de lehet annak az asszociációnak a jele is, ami a festőben megjelent a két Árpád-házi királylány családi és lelki rokonságának tudatában.

3. Szent Ágnes ábrázolásának alakulása a 14–15. századtól

3.1. Egy itáliai példa – Árpád-házi Mária nápolyi királyné Ágnes-tisztelete

Találkozhatunk olyan törekvésekkel is, amelyek kimondottan Prágai Szent Ágnes tiszteletének terjesztését tűzték ki célul. Említettem Bartolomeo da Pisa ferences szerzetest a 14. század utolsó harmadában, de már a század első felében

²⁸ CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: *Agnes von Böhmen*, i. m., 832.

²⁹ NIRIT BEN – ARYEH DEBBY: *The Cult of St Clare of Assisi in Early Modern Italy*, Ashgate, Farnham, 2014, 43.

³⁰ Ez a gandiai kolostor a század közepétől központja volt a klarissza rend spanyolországi reformjának, amely a francia Szent Coletta (1381–1447) mozgalmának átvétele volt. Innen terjedt tovább pl. Madridba is.

két másik buzgó apostola is volt ennek a küldetésnek: egy magyar származású nápolyi királyné s egy cseh keresztres nagymester.

Az Anjou családot és az Árpád-házat közvetlenül Árpád-házi Mária (Maria d'Ungheria, 1255 k. – 1323) nápolyi királyné, V. István leánya kapcsolta össze, aki sokat tett a magyar uralkodóház szentjei tiszteletének terjesztéséért Itáliában. Küldetésének tekintette az Anjou- és az Árpád-ház „szakrális” egyesülésének demonstrálását is, s az Árpád-házi szentek megismertetését a kortárs itáliai világgal.³¹

Ő finanszírozta az assisi San Francesco alttemplomának egykori Árpád-házi Szent Erzsébet kápolnájában a Simone Martini által festett Árpád-házi szentek portréit. A kápolnában egyértelműen egyetlen koncepció alapján létrehozott magyar szentgalériáról van szó (lásd 11. kép; 84. oldal). Az éppen e képek

Simone Martini: Szent Erzsébet és Prágai Szent Ágnes (freskóciklus, részlet; 1317; Assisi; Szent Ferenc-templom, altemplom, egykori Szent Erzsébet-kápolna)

festésének idején (1317-ben) szentté avatott Toulouse-i Szent Lajos, Mária királyné szent ferences/püspök fia, a magyar szent királyok, Szent Erzsébet és a képen látható, fátylat viselő szent nő szerepelnek a sorozatban (lásd 12. kép; 84. oldal).³² Balról elsőként Assisi Szent Ferenc, mellette Szent Lajos, Szent Erzsébet, egy azonosítás tekintetében vitatott szent apáca, Szent Imre, a másik falon Szent István, a Szűzanya a Kisjézussal és Szent László láthatóak.

Szent Erzsébet párbeszédet idéző mozdulattal fordul a mellette lévő

glóriás, kezében finom vonalú keresztet tartó apácához: a kép a köztudatban Szent Klárához kapcsolódik. Prokopp Mária szerint a képekhez felirat társult, amely mára nem látható, de restaurálható lenne. Ő korábbi írásaiban elfogadja Luciano Bellosi feltételezését, amely szerint a kép nem Szent Klárát, hanem

³¹ PROKOPP MÁRIA: A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében, in Falvai Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest, 2009, 158.

³² PROKOPP MÁRIA: Die hl. Agnes im Altarfresko Simone Martins in der St. Elisabeth-Kapelle in der Krypta von San Francesco in Assisi, in *Svatá Anežka Česká – princezna a řeholnice*, i. m., 200–201.

Árpád-házi Szent Margitot ábrázolja,³³ majd helyesbít, és Prágai Szent Ágneszt látja a portréban.³⁴ Ennek indokai részben a mecénás Mária nápolyi királyné személyes tisztelete Prágai Szent Ágnes iránt, akinek védőszentjét, Római Szent Ágnes egész ciklus megfestésével tiszteli meg a szintén általa támogatott nápolyi Santa Maria di Donna Regina-templom klarisszák számára épített kórusán. Másrészt Prokopp adatai szerint Prágai Szent Ágnesnek a kép festésének (1317 k.) idejében, 1318-ban újra lendületet vett szentté avatási folyamata, amely azonban – mint oly sok másik is – később elakadt.³⁵ Az 1318-as perindításról adatot nem találtam,³⁶ de feltehetően összefügg az 1316-ban született IV. Károly császár csecsemőkori súlyos betegségéből való csodás felgyógyulásával, amit édesanyja Prágai Szent Ágneshez mondott imáinak tulajdonítottak. Károly édesanyja, Premysl Erzsébet királyné (1292–1330) lett a fő mozgatója az 1328-ban végül immár dokumentáltan új lendületet kapó szentté avatási folyamatnak.

3.2. Csehországi ábrázolások

Szent Ágnes tiszteletének másik előmozdítója az általa alapított férfi szerzetesrend előjárója, Leó nagymester. Leó a rend előjáróként (1352–1363) felvirágoztatta a betegápoló közösséget, új kórházakat nyitott, IV. Károllyal kiváló kapcsolatban állt, s azokkal a cheb-i klarisszákkal is személyesen, később pedig levelezés útján tartotta a kapcsolatot, akik a késő középkori csehországi Szent Ágnes-tisztelet egyik központjaként működtek. Innen származik például az a cseh nyelvű verses Ágnes-legenda, amelyből néhány száz sor maradt fenn, és keletkezése a 14. század utolsó harmadára tehető.³⁷ Leónak kiemelt szerepe

³³ PROKOPP MÁRIA: Simone Martini: a Szent Erzsébet-kápolna falképei az Assisi Szent Ferenc-bazilika alsó templomában, *Ars Hungarica* 1997 (25/1–2) 51.

³⁴ PROKOPP MÁRIA: Árpád-házi Mária nápolyi királyné művészetpártolása. in Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Budapest – Debrecen, 2014, 616–617.

³⁵ Az 1198 és 1431 között indított 71 perből alig fele, 35 lett eredményes. KLANICZAY GÁBOR: Szent Erzsébet szentté avatási pere. Az első tanúvallomások életéről és csodáiról, in Falvay Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*, i. m., 23.

³⁶ Ágnes halála (1282) után először 1328-ban vett újabb lendületet a szentté avatási procedúra, ekkor küldenek követeket Avignonba, a pápához. CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: Agnes von Böhmen, in Stefan Samerski (Hrs.): *Die Landespatrone der Böhmischen Länder, Geschichte – Verehrung – Gegenwart*, Brill – Schöningh, Nordhausen, 2008. [https://doi.org/10.30965/9783657766796_007]

³⁷ CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: *Agnes von Böhmen*, i. m., 846–849.

volt Prágai Szent Ágnes kultuszának fenntartásában, és 1356-ban készült breviáriumban közös képen szerepel vele (lásd 13. kép; 84. oldal).

E képen Ágnes glória nélkül, állva, kibontott hajjal, koronásan, bíbor színű, hermelin béléses királyi köpönyegben jelenik meg, kezében tartva felajánlja a keresztesek templomát, amelyet másik oldalán a nagymester is tart. Ez a kompozíció további ábrázolásoknak is mintájául szolgált: nagyon hasonló elrendezésben, szintén szent alapító királylányként látjuk Ágnest a körülbelül százhusz év múlva készült Kreuzherren-oltáron is. Ez is egy keresztes nagymester, Nicolas Puchner oltárképe 1482-ből (lásd 14. kép; 84. oldal). A baloldali szárny táblaképen királynői öltözékben látjuk Szent Ágnest, glóriás fején koronával, kibontott hosszú hajjal, szegélyes-virágdíszes brokát királyi köntösben, palástosan. Vele szemben térdelve a Vörös Csillagos Keresztesek nagymestere a rend palástjában és papi hajviselettel, tonzúrásan jelenik meg. Ketten emelik a magasba a prágai keresztes kolostor kéttornyú templomának makettjét.

Ez az ábrázolási forma olyan képtípus, amely Ágnest rendalapítóként jeleníti meg, külsőségekben is hangsúlyozva királyi származását.

Ugyanezen oltárnak másik szárnyán, jobbra fent szintén egy koronás nőt láthatunk, aki ágyban fekvő beteget táplál (lásd 15. kép; 84. oldal). Ruhája nem díszes, de nem is szerzetesi, köpenye viszont királyi bíbor színű. Fátylat s azon koronát is visel, s a beteget eteti. A jelenet környezete, a szoba, annak kárpitja, ágyterítője, márványoszlopos árkádja kimondottan előkelő. Többen ezt a képet is Szent Ágneshez kötik, mások szerint inkább testvére, Premysl Szent Anna ábrázolása lehet, de legvalószínűbb, hogy a képen rokona, Sziléziai Szent Hedvig látható. A Hedvigről készült magyarországi ábrázolások közül több hasonlít ennek a képnek a nőalakjához, ezek tíz-húsz évvel készültek a Puchner-oltár után.³⁸

Az eddigiek alapján megfigyelhető, hogy Ágnes attribútumai a korona, a kolostor/templom makettje, az apátnői bot, a kereszt, a lilium, a bárány, továbbá³⁹ az apátnői megjelenítés, koronásan mint beteggondozó és királynő, egy angyal (legendájához kapcsolódóan), hatágú, vörös színű csillag, amely az általa alapított betegápoló lovagrend szimbóluma volt.

³⁸ GYULAI ÉVA: Andechs – Szilézia – Thüningia – Szepesség. Árpád-házi/Thüningiai Szent Erzsébet és Sziléziai Szent Hedvig ábrázolása az arnótfalvi Szűz Mária-oltáron (1490 körül). *Debreceni Szemle* 16 (2008/2) 230–254.

³⁹ LCI 5. 58.

3.3. Sziléziai Szent Hedvig és Szent Ágnes

Nemcsak a Puchner-oltáron merül fel Hedvig és Ágnes együttes ábrázolása. Sziléziai Szent Hedvig (1174 k.–1243) néhány évig gondoskodott Ágnes neveléséről, amikor is az általa alapított trebnitzi ciszterci kolostorban neveltette, ahová idős korában maga is beköltözött, bár nem lépett be a rendbe. Kb. egy hároméves időszakban hárult rá Ágnes nevelése, s a jámborságáról, jótékonyágáról ismert Hedvig fogékony korszakában találkozott Ágnessel. Amikor Ágnes kiszemelt vőlegénye, Hedvig fia, Boleszláv elhunyt egy balesetben, Ágnesnek haza kellett utaznia szüleihez Prágába.

Az Andechs-Meráni hercegi családból származó Hedvig II. András sógor-nője volt testvére, Merániai Gertrúd révén, s királyi sógorának unokatestvére volt Ágnes: mindketten III. Béla unokái voltak. Hedvig nagynénje volt Szent Erzsébetnek, Gertrúd leányának. Hedvig másik testvére, Berchtold 1206-tól kalocsai érsek lett.

Ez a családi rendszer jelenik meg a Hedvig-kódex tollrajzos színezett képén, ahol a meráni hercegi családot látjuk (lásd 16. kép; 85. oldal), Hedvig szülei – IV. Berchtold gróf és Rochlitz (Wettin) Ágnes – középen, jobbjukon pedig leányaik: Szent Hedvig, Ágnes francia királyné, Gertrúd magyar királyné, aki kézen fogja leányát, Szent Erzsébetet. Balra Eckbert bambergi püspök, Berchtold, Aquileia pátriárkája, Ottó és Henrik, a herceg utódai.

Szent Hedvig időben megelőzte a később nagy tiszteletet kivívó Árpád-házi szent herceg- és királynők sorát, de hosszú élete miatt túlélte Szent Erzsébetet, és szentté avatása is csak az övé után, 1267-ben történt meg. Magyarországi tiszteletéről vannak olyan adataink, amelyek e téma forrásvidékével kapcsolatosak: az 1508-ban az óbudai klarissza kolostor nővérei számára készült és később a pozsonyi klarisszák használatában lévő Nádor-kódexben (1508) élet-rajza magyarul olvasható.⁴⁰

Szent Hedvig ábrázolását láthatjuk például Bártfán (Bardejov), két szárnyas-oltáron is,⁴¹ illetve Zsegrán (Žehra), s szerepel a teljes oltárszárnyat betöltő

⁴⁰ Lásd az ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest online adatbázisában: Cod. Hung. XVI. Nr. 1. <https://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/nadorkodex> [2024. 04. 03.]

⁴¹ A Szent Borbála-oltár (1450–60 k.) főalakja mellett jobbra lent látható a templomot felajánló koronás nőalak szobra, Sziléziai Szent Hedvig vagy Árpád-házi Szent Kinga. JANA BOŽOVÁ – GABRIEL DROBNIÁK – FRANTIŠEK GUTEK: *Bardejov kostol Sv. Egídia/The Church of St. Egidius v Bardejov / Die St. Agidius-Kirche in Bartfeld*, Sajancy Bardejov, Bardejov, 1998, 100–105. A Vir Dolorum-oltár festett predelláján a hat szent nő közül az első Szent

alakként a kisszebeni (Sabinov) szárnyasoltár külső szárnyán.⁴² Saját oltára volt Pozsonyszentgyörgyön (Svätý Jur) 1514-ből.⁴³ Hedviget és Erzsébetet felnőttként együtt ábrázolják például az arnótfalvi (Arnutovce) oltáron 1490 körül, illetve egy lőcsei (Levoča) oltáron is, amely a városfalon kívüli Szent Erzsébet-templomban állt. Őt látjuk a berzenkei (Bzenov) Szent Anna-oltár egyik szárnyán is, a központi panelen pedig ott látható Szent Erzsébet.⁴⁴

A felvidéki példák mellett érthető, hogy a kiszombori rotunda 13–14. századi falképeinek egyik nőalakját (lásd 17. kép; 85. oldal) Szent Hedvigként és Szent Erzsébetként is azonosítják,⁴⁵ miután tévesnek bizonyult az a korábbi feltételezés, hogy a freskósorozat a Mettercia-képhez illeszkedik, és a Nagy Szent Család (vagyis Szent Anna tágabb családja) jelenik meg rajta: ebben az esetben Mária Salomé és két gyermeke lenne a képen.⁴⁶

Prokopp Mária szerint azonban nem Szent Hedvig, hanem Szent Erzsébet a felnőtt alak saját leányaival. Szerinte Erzsébet itteni, helyi tiszteletének népszerűségét apjának, II. Andrásnak közeli, az egresi ciszterci apátságban lévő sírja is erősítheti, illetve néhány, a helyhez közeli, Anjou királyi adományozás indokolja. Prokopp kimutatja, hogy a freskósor stíluskritikailag az 1350–60-as évekre és a királyi udvarral való intenzív kapcsolatra utal.⁴⁷

Ez egyébként éppen nem zárja ki, hogy a Piast-házból származó jámbor Erzsébet királyné, Károly Róbert hitvese, a *Patrona Polonorum*ként tisztelt Hedvig tiszteletét terjessze: egyik unokáját is így hívták, ő lesz majd a „másik”, Anjou magyar-lengyel Szent Hedvig. Az uralkodóházak közti vérségi-spirituális kapcsolat hangsúlyozása az Anjouk alatt egyébként is dinasztikus-politikai

Erzsébet, mellette Szent Hedvig vagy Szent Kinga, uo. 53–56. A neogótikus főoltáron (1888) az oltárszárnyon találkozhatunk Prágai Szent Ágnessel, uo. 32–43.

⁴² 1510–1520 k. Magyar Nemzeti Galéria.

⁴³ BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi Kalendárium*, 2. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1977, 383.

⁴⁴ 1500 k. Magyar Nemzeti Galéria.

⁴⁵ A kutatás összefoglalását lásd MAROSVÁRI ATTILA: *A kiszombori rotunda*, Kiszombor Község Önkormányzata Képviselő-testülete, 2000, Kiszombor, 39–60. és MAROSVÁRI ATTILA: *A kiszombori rotunda kutatástörténete*, in Zombori István (szerk.) *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok*. Studia Historica 2., Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1999, 87–123.

⁴⁶ DÁVID KATALIN: *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 47–51.

⁴⁷ PROKOPP MÁRIA: *A kiszombori körtemplom gótikus falképei*, in Dankó László (szerk.): *„Ex invisibilibus visibilia...”*, Emlékkönyv Dávid Katalin professzorasszony 70. születésnapjára, Pesti Szalon – Ferenczy Kiadó, Budapest, 1993, 158–167.

program volt,⁴⁸ Erzsébet királynéről tudjuk, hogy az óbudai klarisszák alapítása mellett (ami Szent Hedviget és Prágai Szent Ágnest követő cselekedet) az ószandeci és a krakkói klarisszákat is támogatta. Ha Árpád-házi Szent Erzsébet az ábrázolt személy, s saját két leánya áll előtte, nem teljesen érthető, miért kap mindkét gyermek glóriát, hiszen szentként csak a későbbi premontrei apácát, Gertrúdot tisztelték (VI. Kelemen pápa 1311-ben helyi tiszteletét engedélyezte). Nővére, Zsófia a brabanti II. (Harcos) Henrik herceg második felesége lett, és nincs nyoma szentként való tiszteletének.

Ha Sziléziai Szent Hedvig az ábrázolt szent, aki az egyik első szentté avatott asszony és anya, egyben uralkodó női szentek között volt, érdekes, hogy miért két glóriás leányt védelmez. Neki összesen – a Hedwig-kódex szép tollrajzos képén (lásd 18. kép; 85. oldal) – hat gyermeke volt,⁴⁹ köztük egy szent ciszterci

Ismeretlen alkotó: a kiszombori körtemplom freskórészlete (14. század közepe, Nagyboldogasszony-templom; fotó: Tornay)

apáca leánya, Gertrúd. A másik két leánya – Zsófia és Ágnes – azonban nem lett szent.

Az is feltűnő, hogy a két glóriás kislány hangsúlyozottan eltérő vonásokkal, arcjelleggel, hajszínnel és frizurával jelenik meg: egyikük magasabb, idősebb, világos bőrű, kerekded arcú, kiengedett szőke hajjal, a másik sötétebb árnyalatú bőrrel és közel ülő, vágott, sötét szemekkel, befont barna hajjal. Így felmerülhet, hogy Szent Hedvig két, az Árpád-házi uralkodók számára fontos szenttel, Árpád-házi Szent Erzsébettel és Prágai Szent Ágnessel látható; vagy ha a történeti valóságot figyelembe vesszük: közismerten két szentet nevelt, saját lányát, Gertrúdot és Ágnest. Közismerten, mert egyébként Ágnes húga, Anna később felváltotta nővérét a sziléziai udvarban, és ott is maradt, majd nőül ment

⁴⁸ KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Balassi, Budapest, 2000, 240–302.

⁴⁹ Más források szerint hét.

Jámbor Henrikhez, Hedvig legkedvesebb fiához, aki apja, Szakállas Henrik után Szilézia hercege lett. Őt lengyel területen Szent Annaként tisztelték, de magyarországi tiszteletéről keveset tudunk.

Az 1824-ben Szent Ágnes tiszteletéről kiadott pápai rendelkezés szerinti breviáriumi szöveg mondja: „szentségének alapját elsőként itt [Trebnitzében, Hedvig kolostorában] helyezte le”.⁵⁰ Valószínűleg egészen zsenge korában, háromévesen került ide, és hétévesen már a doksanyi premontreieknél találjuk.⁵¹

Így lehetséges, hogy a kiszombori képen a két glóriás kislány: Ágnes és nővére, Anna; vagy Gertrúd és valamelyik Premysl-leány, esetleg Erzsébet az egyik, a másik pedig bárki, de a legnagyobb valószínűséggel Ágnes. A hangsúlyozott különbségtétel miatt és a történelmi valóságot figyelembe véve Erzsébet (1207-ben született) és a nálánál fiatalabb (1211-ben született) Ágnes ábrázolására gyanakszom. Gertrúd (1200 előtt született)⁵² mindkettejüknel jóval (nyolctizenkét évvel) idősebb lehetett, még akkor is, ha éppen 1199-ben vagy 1200-ban született. Természetesen egy ilyen szakrális képen a pontos életkori viszonyok kevésbé számítanak, így a kérdés igazából nyitva marad.

A két leány szentté avatása körül azonban nincs minden rendben: Ágnesé a halálát követően elakadt, bár éppen a 14. században, a freskók keletkezésének időszakában ismét nekilendülni látszott. A ciszterci szerzetesnő, későbbi apátnő, Sziléziai Szent Gertrúd tiszteletének pedig igen gyérek a nyomai: például a Szent Hedvig családját bemutató 1353-as sziléziai ábrázoláson, a Hedwig-kódexben Gertrúd balra húzódva áll, glória nélkül, míg édesanyja a szenteket megillető glóriával lett megfestve. Az 1692-es Régi Magyar Szentség magyar szenteket bemutató sorozata azonban nem ismer kétséget Gertrúd szent voltaival kapcsolatosan, ahogy Szent Erzsébet leányát is szentként említi.⁵³

⁵⁰ Die Heilige Agnes von Böhmen, Ein Gedenkblatt zu Ihrem sechshundertsten Todesjahr, *Schlesisches Kirchenblatt*, 1882. július 14, 48. évf., Nr. 28., Breslau, 221–222. <https://sbc.org.pl/Content/72363/PDF/iii4203-1882-28-0001.pdf> [2024. 04. 03.]

⁵¹ CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: *Agnes von Böhmen*, i. m., 69. KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban*, i. m., 177.

⁵² ANIKA MARÉN AUER: Elisabeth als angehörige des europäischen hochadels, 1–2. (1.: Ungarn; 2.: Andechs-Meranier), 2756. in Dieter Blume – Matthias Werner (Hrsg.): *Elisabeth von Thüringen – eine europäischen Heilige*, Imhof, Petersberg, 2007, 54.

⁵³ HEVENESI GÁBOR: *Régi magyar szentség*, k. n., Nagyszombat, 1695. (második magyar nyelvű kiadás), 29–31. és 32–34. egymás mellett tárgyalja a két Szent Gertrúdot.

3.4. IV. Károly császár és Prágai Szent Ágnes

Az uralkodócsaládok szent őseinek tisztelete másutt is nyomot hagyott. A karlsteini várban, IV. Károly híres Szent Kereszt-kápolnájában 1360 körül keletkezett egy képsorozat, Theodorik mester műve, amely a király szent őseinek állít emléket, s itt nemcsak Árpád-házi Szent Erzsébet, Sziléziai Szent Hedvig,⁵⁴ Szent Kunigunda (Kunhuta)⁵⁵ szerepel, hanem felmerül Szent Ágnes ábrázolásának lehetősége is.

IV. Károly buzgólkodott Ágnes szentté avatása kapcsán: bizonyos, hogy a cseh király és császár gyerekkori betegségből való felgyógyulását Szent Ágnesnek tulajdonította, és ennek megfelelően tisztelte Ágnest. 1353-ban meg is látogatta a prágai Szent Ágnes-kolostort, s ferences történetírója, Marignola a 14. század közepén írt krónikájában beszámol a császár igyekezetéről, hogy Ágnes szentté avatásának folyamatát felélessze.⁵⁶ Fennmaradt az a hagyomány, hogy fiához, IV. Vencelhez parancsot intézett ennek folytatására, aki azonban nem engedelmeskedett ennek a kérésnek.

A képek közül az 1997-ben kiadott katalógus szerint néhány szent nő egyértelműen felismerhető: Szent Erzsébet (koldussal), Szent Ludmilla (nyakában jellegzetes kendővel), Szent Kinga/Kunhuta császárné (kolostorral) (lásd 19–20. kép; 85. oldal), egy esetlegesen Szent Ilonával azonosítható özvegy (ő zárt könyvet tart a kezében), ez a kép azonban Szent Klára ábrázolása is lehet. Ezen a bizonytalanul azonosított képen kívül is van két további ismeretlen: egy jogart/koronát tartó királynő és egy szent özvegy nyitott könyvvel.⁵⁷ Mivel az özvegyi ruha és a szerzetesi öltözködés nem választható külön, egyaránt fehér fátyol jelzi, ezért a kérdés továbbra is nyitott. Az LCI is azt feltételezi, hogy az itteni táblaképek egyik nőalakja Prágai Szent Ágnes lehet,⁵⁸ s őt keresi, jelenlétét fel-

⁵⁴ JOSEPH NEUWIRTH: *Mittelalterliche Wandgemälde und Tafelbilder der Burg Karlstein in Böhmen – Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens*, 1., J. G. Calvé'sche k.u.k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung Koch, Prag, 1896, Tafel: XXXIV–V. [<https://doi.org/10.11588/diglit.49511#0082>]

⁵⁵ II. Henrik császár felsége, a luxemburgi család 11. századi őse (980k–1033/9).

⁵⁶ JOSEPH NEUWIRTH: *Mittelalterliche Wandgemälde und Tafelbilder der Burg Karlstein in Böhmen – Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens*, i. m., 83.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ ENGELBERT KIRSCHBAUM – WOLFGANG BRAUNFELS (Hrsg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie (LCI)*, i. m., 58.

tételezi Poór Antal,⁵⁹ illetve mások is.⁶⁰ A beazonosíthatóság nehézsége Ágnes személyének, életének elhomályosulásából, egyéni attribútumok nélküli, sematikus válásából ered.

4. Prágai Szent Ágnes ábrázolása az újkorban

4.1. Barokk alkotások: a római Ara Coeli-templom falképei

A három korona mint attribútum Árpád-házi Szent Erzsébetnél gyakori, már az aquileiai bazilikában látható 13. századi freskón is így tűnik fel.⁶¹ Németségföldi tiszteletének számos olyan híres ábrázolása ismert, ahol három koronával ábrázolják.⁶² Ezek értelmezése sokszintű lehet Erzsébetnél: a három életállapot – szűz – házasság – özvegy –, a három uralkodócsalád, akikhez tartozott (illetve a harmadik – a császár – csak megkérte a kezét), s egyéb szimbolikus értelmezések is a földi, égi és mennyei koronáról.⁶³

A három korona Prágai Szent Ágnes ábrázolásainál is feltűnik, s itt is különböző értelmezések járulhatnak hozzá. Egy 1701-es cseh metszeten Krisztus egy koronát ad Ágnesnek, amiért éppen hátranyúl a kezével, s egy angyaltól veszi át (lásd 21. kép; 85. oldal).⁶⁴ Másik kezével leveszi a koronát Ágnes fejéről: s a harmadik korona a térdelő Ágnes előtt fekszik a földön. A Krisztustól érkező

⁵⁹ PÓR ANTAL: A karlsteini vár magyar érdekű emlékei, *Archeológiai Értesítő* 16 (1896/4) 321.

⁶⁰ KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban*, i. m., 279.

⁶¹ Ezt talán édesanyja, Gertrúdisz bátyja, Berthold pátriárka (†1251) készítette. PROKOPP MÁRIA: *A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében*, i. m., 156.

⁶² TÁTRAI JÚLIA: Szent Erzsébet és az Erzsébet-napi árvíz (1421) ábrázolásai a korai németalföldi festészetben, in Falvai Dávid (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. A könyv 194. oldalán megfogalmazott állítása szerint „szinte kizárólag csak a 15–16. századi németalföldi és alsó-rajnai festészetben” lenne rá példa, ugyanezt állítja ENGELBERT KIRSCHBAUM – WOLFGANG BRAUNFELS (Hrsg.): *Lexikon der christlichen Ikonographie (LCI)*, 134.

⁶³ A további ötleteket lásd TÁTRAI JÚLIA: *Szent Erzsébet és az Erzsébet-napi árvíz (1421) ábrázolásai a korai németalföldi festészetben*, i. m., 195–196.

⁶⁴ JAN FRANTIŠEK BECKOVSKÝ: *Milá choť nebeského Miláčka blahoslavená Anežka panna...*, k. n., Praha, 1701. A kiadvány címe magyarul: *A mennyei Szeretet kedves hitvese, Áldott Szűz Ágnes*, Prága, 1701. Második Přemysl (akit I. Ottokárnak is neveznek) cseh király harmadik leánya, akit gondos/áhitatos szemlélődés és minden hazafi jámbor tiszteletére és különös örömeire ábrázoltak és aki mint egy értékes és eddig rejtett kincs, feltárul. A szerző királyi kanonok, s a Strahov-i premontrei kolostrohoz köthető. (A szöveg kiolvasásában és fordításában köszönöm Zoller Andrea segítségét. A szerző)

korona másként fest, mint a további kettő: ez diadém-szerű, nyitott, amazok kalapos kiképzésűek, kereszttel a csúcson. A kép aláírása: „Krisztus hitvese, Áldott Szűz Ágnes, légy az Isten mellett szelíd szószólónk.”

Mindenképpen a hatalommal – az égi és földi hatalommal, ezek különbözőségével – van kapcsolatban a koronák itteni szimbolikája, s Ágnes, aki király leányaként született, s előbb egy hercegnek, majd a források és a hozzájuk kapcsolódó hagyomány szerint királyoknak s magának a császárnak kiszemelt ara volt, végül mégsem a világi hatalom útját választotta. Szerzetes lett, de nem a kortárs virágzó monasztikus rendek egyikébe lépett be, amelyeket egyébként ismert, hiszen a cisztercieknél és premonstreieknél nevelődött, hanem az akkor induló koldulórendi spiritualitás vonzotta, s hosszú egyházi diplomáciai harc eredményeképpen kapta csak meg a többedik, ezzel a kéréssel felkeresett pápától az engedélyt, hogy ne a bencés, hanem az addigra elfogadott klarissza regula szerint élhessen közösségével.⁶⁵

A római Ara Coeli ferences templom főhajójában jobboldalon női, baloldalon férfi ferences szentek 17. század végi képeit látjuk medaillonokba foglalva.

A főhajó ablakaival váltakozva Szűz Mária életének jeleneteit láthatjuk, alatta erkély fut körül, majd az oszlopok félköríves árkádjain sorakoznak a kis szerzetesnői (a szemközti, déli falon szerzetesi) figurák, háromnegyedes alakban, sötét háttér előtt (lásd 22. kép; 85. oldal). Készítésük a templom 1682–1687 közötti restaurációjához kapcsolódik, alkotójuk Fra Umile Da Foligno.⁶⁶ Mivel képaláírások nincsenek, és nem maradt fenn feljegyzés sem, hogy melyik kép kit ábrázol, ezért beazonosításuk nehézkes.⁶⁷ Hosszas vizsgálódás után, pusztán hipotézisként felteszem, hogy a sorozatban a bejáratától szemlélve rögtön az első kép lehet Prágai Szent Ágnes (lásd 23. kép; 85. oldal). A szent feje felett három korona lebeg, előtte valószínűleg egy asztalra (ez nem látszik) helyezett könyv és kereszt van, amit szemlélve a szent alakja sajátos mozdulattal, töredelmes szenvedéllyel jelenik meg. A három korona Prágai Szent Ágnes jellegzetes attribútuma, s mivel egy másik alak elég jól beazonosítható Árpád-házi Szent

⁶⁵ Christian-Frederik Felskau árnyaltabban ír erről, lásd CHRISTIAN-FREDERIK FELSKAU: Agnes von Böhmen, in Stefan Samerski – Ferdinan Schöningh (Hrsg.): *Die Landespatrone der böhmischen Lander Geschichte, Verehrung, Gegenwart*, i. m., 71–73. [https://doi.org/10.30965/9783657766796_007]

⁶⁶ [Online] <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/1200248368> [2024. 04. 03.]

⁶⁷ *Santa Maria in Aracoeli, Our Lady at the Heavenly Altar*. N. N. http://www.churches-of-rome.info/CoR_Info/SMA%20043/043-Santa%20Maria%20in%20Aracoeli.pdf [2024. 04. 03.]

Erzsébetként, ölében a rózsákkal és koronával fején (lásd 24. kép; 85. oldal), akit szívesen – itt is – ferences harmadrendiként ábrázolnak, lehetségesnek tűnik ez a feltételezés. S még az is emellett szól, hogy Szent Erzsébetet szinte mindig a jótékonykodás különböző szimbólumaival ábrázolják: koldussal, rózsával, kenyérrel, étellel, evőeszközökkel, s nem könyvvel vagy kereszttel. Mivel a festő él ezekkel a minimalizáltan jelzett attribútumokkal a többi szent esetében, itt is alkalmazta volna, ha Szent Erzsébetet kívánja megjeleníteni.

Szembetűnő, hogy a nőalakok egy része barna ruhás klarissza fekete fátyollal (a jól felismerhető utolsó alak, Szent Klára is), míg más részük szürkés vagy sötétes, feketébe hajló, egyszerű, nem feltétlenül apácajellegű öltözetet visel fehér vagy szürkés kendővel, fátyollal (mint például a kenyérrel ábrázolt Luccai Szent Rita). Ez arra utalhat, hogy a festő megkülönböztette a másod-, illetve harmadrendi nővéreket.

Ezen érvek miatt az itt három koronával ábrázolt alak lehet Prágai Szent Ágnes képe.

4.2. Egy rokokó rézmetszet

A koronák szimbolikája megjelenik azon a metszeten is, amely Szent Ágnes kolostorba való belépését ábrázolja. Gottfried Bernhard Göz (1708–1774) augsburgi rokokó festő és rézmetsző, valamint társai, Joseph Sebastian és Johann Baptist Klauber munkája egy szentek ünnepnapjait összefoglaló naptárban található. Ez az *Annus dierum sanctorum* először 1737/42-ben Augsburgban jelent meg, s 391 képet tartalmaz. Több kiadást is megért.⁶⁸ A gyűjtemény az akkor hivatalosan tisztelt szenteket gyűjtötte össze, s természetes módon, magától értetődően szerepel köztük Prágai Szent Ágnes, illetve több magyar szent is.

Legendája szerint Ágnes ékszeresen, gyönyörű ruhában ment a templomba, számos udvari ember kíséretében, és ott vette át az egyszerű darócruhát: a jelenet minden jelenlévőt megrendített. A képen a koronás, királyi díszben megjelenő Ágnes a püspöktől veszi át a szerzetesi öltözetet, miközben mögötte testvére, Vencel király két különböző koronát – egy zártat és egy nyitottat – tart egy párnára helyezve, mintegy a választás lehetőségét hangsúlyozva (lásd 25. kép; 86. oldal). Ebben az esetben a Vencelnél lévő koronák elég egyértel-

⁶⁸ BORBÁS PÉTER: G. B. Göz és magyar szentek augsburgi metszetábrázolásai, https://mandadb.hu/cikk/1177732/G_B_Goz_es_magyar_szentek_augsburgi_metszetabrazolasai, [2024. 04. 03.]

műen a királyi és császári rangú kérőket jelentik, s ezzel az e világi hatalmat, míg Ágnes fején a glóriás, sugárzó korona saját királyi származását, egyben a mennyei dicsőséget fejezi ki, ami szemben áll a másik két korona kínálta földi, e világi érvényesüléssel.⁶⁹

4.3. Prágai Szent Ágnes attribútumainak összegzése

A Blaník Gandolf morva ferences által írt *Thesaurus Franciscanus* 1773-ban kiadott első kötetének egyik metszetén január 21-én Csehországi Prágai Ágnes szerepel (lásd 27. kép; 86. oldal).⁷⁰ A gondosan megtervezett képen a szent neve alatt szentírási idézet szerepel: „eljött a Bárány menyegzőjének napja” (Jel 19,7b). Majd egy bárány, egy korona és egy gyűrű, s újabb szentírási idézet látható: „A Bárány előtt (állva)” (Jel 7,9b). Ezek alatt a középrészen Ágnes jobbjaiban liliomot, baljaiban jogarokat tartó (vagy inkább éppen elengedő), felfelé tekintő, szerzetesi ruhás félalakja látszik. Alulról egy mondat veszi körbe: „A nem házas és a szűz arra gondol, ami az Úré...”. A két, kezéből elengedett jogar alatt két korona is látható, fejjel lefelé. Alul balra egy kolostorépület látható templommal, jobbra pedig egy kis jelenet, amelyen egy kápolna belsejében, az oltár előtt térdelve látjuk a szentet, amint előtte az oltáron és a földön is egy kereszt (?) fekszik, s maga diszciplínát végez. A képek alatt fejeződik be a fenti szentírási mondat: „hogyan testben és lélekben szent legyen” (1Kor 7,34).

5. TISZTELETE A VÖRÖS CSILLAGOS KERESZTESEK RENDJÉBEN

Kiemelt tisztelete volt Ágnesnek a cseh Vörös Csillagos Keresztesek⁷¹ rend betegápoló közösségben, amelynek egyik alapító patrónája volt. A rendet 1233-ban ketten alapították: Ágnes és testvére, Vencel, a későbbi cseh király. Ez egyébként az egyetlen nő által alapított férfi rend, ha a sarutlan karmelitákat,

⁶⁹ SZILÁRDFY ZOILTÁN: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből*, II., *Alkalmazott szentképek (16–21. század)*, Devotio Hungarorum 12., Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged – Budapest, 2008, 313.

⁷⁰ A metszeteket bécsi mesterek készítették. P. F. VIGILI GREIDERER: *Germania Franciscana*, Innsbruck, 1777, Liber IV.776, 348. https://books.google.hu/books?id=Gtg-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true [2024. 04. 04.]

⁷¹ Křižovníků s červenou hvězdou, Ordo militaris Crucigerorum cum rubea stella in pede pontis Pragensis.

Avilai Szent Teréz alapítását nem tekintjük. A rend iratai szerint pápai engedéllyel már a középkor óta tisztelték Szent Ágnest, annak hivatalos szentté avatását jóval megelőzően, ahogy ennek jelét fentebb láthattuk Leó mester képén. A hatágú vörös csillag a rend szimbóluma volt: e csillag ábrázolása többször megjelenik a Prágai Szent Ágnesről alkotott ábrázolásokon. A betegápoló rend jelvényén is szerepel a két alapító (lásd 26. kép; 86. oldal), balra a koronás Szent Ágnes kereszttel a kezében látható.

6. TISZTELETÉNEK NYOMAI MAGYARORSZÁGON

6.1. Régi magyar szentség

Hevenes Gábor *Ungaricae Sanctitatis Indicia* ('a magyar szentség bizonyágai'), *Régi magyar szentség* című, 1692-ben latinul és magyarul kiadott életrajgyűjteménye középkori alapokon nyugszik, az 1486–1487-ben Strasbourgban kiadott *Legenda Sanctorum*-ra támaszkodik. „A hazai jezsuiták legnagyobb vállalkozása volt a helyi szentek népszerűsítésére, amit képzőművészeti eszközökkel is igyekeztek alátámasztani.”⁷² A több kiadást megért⁷³ mű latin változatát rézmetszetek sora díszíti, Johann Sigmund Schott, Johann Jacob Hoffman és mások (egyetemi diákok és tanárok, valamint Raphael Sadeler) munkái.⁷⁴

A kötet oldalain úgy találkozunk Prágai Szent Ágnessel,⁷⁵ mint aki – a jegyzet szerint – szerepel a bollandisták⁷⁶ gyűjteményében is: „Élete meg vagyon Bolándusban T. I. Böjt-más Havának 6. napján.” Erre a tekintélyre hivatkozva Hevenes mindenestre megerősíti a kanonizált szentek közé való besorolásának jogosultságát. A Szent Ágnes-kép az Árpád-házi Boldog Margitról szóló

⁷² KERNY TERÉZIA: „Síz Máriának választott vitéze” (Egy barokk kori Szent László-ábrázolásról), *Ars Hungarica* 1997 (25/1–2) 260.

⁷³ 1695-ben magyar, 1738-ban – a könyvbeírás szerint 1737 – latin kiadás.

⁷⁴ LUCYNA BORCZUCH: Magyar szentek temploma II., Az orawkai Wawel, Instytut Współpracy Polsko Węgierskiej, 2020. <https://kurier.plus/hu/node/1663> [2024. 04. 04.]; SINKÓ FERENC: Régi magyar szentség, *Vigilia* 41 (1976/7) 446.

⁷⁵ Az 1695-ös magyar nyelvű kiadásban a 46. oldalon található: https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/01/30/60/dd/1/RMK_I_1483_opar.pdf [2024. 02. 12.]

⁷⁶ Jean Bolland SJ, Bollandus (1596–1665) hagiográfus 1643-tól jelentette meg kritikai kiadásban a szentek életét, munkáját halála után követői folytatták.

Johann Sigmund Schott – Johann Jacob Hoffman: Prágai Szent Ágnes (részlet, rézmetszet; 1692; a Budai Ferences Könyvtár esztergomi anyaga; fotó: Fáy Zoltán)

szöveg mellett található (lásd 28. kép; 86. oldal).

A róla készült metszeten koronával ékesített klarissza apácaként látjuk őt, kezében feszülettel. Előtte egy szárnyas angyal kosárban kenyeret hoz, Ágnes ezért a kenyérért nyújtja a másik kezét. Ez az ábrázolás arra a történetre utal, amikor Ágnes imájára adománykenyerrek érkeztek az éhezők számára.

Különösen szép a kép keretezése, a nagyszerűen megrajzolt virágok, gyümölcsök, levelek. A kötetben szereplő összes kép keretezése közül ez a leggazdagabb, legüdőbb, nagyon finoman kidolgozott keretdísztmény. A kép aláírása: *B (oldog) Ágnes Szűz, III. Béla magyar király Konstancia leányának leánya, elhunyt Prágában március 6-án.*

E kiadványnak nagy volt a jelentősége, a hatása: az első, magyar szentek sorát összefoglaló mű alkotóját joggal tarthatjuk a magyar hagiográfia atyjának, műve kiindulási alapja korunk hasonló vállalkozásainak is.⁷⁷

A kötet metszeteinek egyik legérdekesebb közvetlen hatása az egykori felsőárvai (Orawka) fatemplom szentképsorozata, amelynek a *Régi magyar szentség* volt az ihletője. 1711-re készült el a képgaléria, amelyet Barna Gábor plébános kezdeményezett, és amelynek mesterei egyszerűen kimásolták Hevenesi könyvéből az ott szereplő magyar szenteket. Az eredetileg ötven szent közül negyvenkilenc látható ma is. A Prágai Szent Ágnest ábrázoló, fára készült, vörös keretbe illesztett, feliratos, színes festmény hűen követi a mintakönyv motívumait (lásd 29. kép; 86. oldal), s a többi szent magyar asszony, szerzetes, koronás apáca közt egyenrangúként foglal helyet a sorban, bár helye nem éppen kiemelt, sőt, inkább nehezen látszik egy támasztó gerenda mögött. Egyedül a

⁷⁷ SINKÓ FERENC: *Régi magyar szentség*, i. m., 448.

koronája más jellegű, mint a metszeten: ott zárt korona látható, míg a felsőárvai festményen nyitott diadémkorona ékesíti, illetve a felirat hiányos.⁷⁸

6.2. A pécsi és a szabadkai emlékek

Pécsett a ferencesek templomában a sekrestyeszekrény tetején két, 1745–1746-ban készült klarissza szent rokokó szobrát láthatjuk a Jani Lukács ferences testvér készítette kétszintes bútor tetején. Mindkettő attribútumok nélkül, kevésbé egyénített, áhítatos pózban jelenik meg (lásd 30. kép; 86. oldal). A feliratok egyértelműsítik, hogy Assisi Szent Klára és Assisi Szent Ágnes a két apáca. A mai közfelfogás a templom hívei között az, hogy a szobor Prágai Szent Ágnest ábrázolja (ebben határozottan segített a nehéz olvashatóság, különösen a felirat alsó sorát tekintve) s elképzelhető, hogy a névazonosság miatt már elkészültekor is inkább őt juttatta a megrendelők eszébe.

A szabadkai ferences rendházban két olyan kép is található,⁷⁹ amely témánk szempontjából fontosnak bizonyulhat. Mindkettő Szent Ferenc rendi családjának női ágát mutatja be oly módon, hogy különválasztja a másod- és harmadrendi szenteket: a klarisszákat Szent Klára alapítónővel együtt, sötét öltözetben és fátyollal ábrázolja, a harmadrendi ferences nővéreket pedig Árpád-házi Szent Erzsébet követőinek tartja, és fehér fátyollal illeti. A festő előzékenyen meg is nevezi a családfa szent tagjait, ezért könnyűnek tűnik az azonosításuk: „Prágai⁸⁰ Szt. Ágnes, Mareri B. Filippa, Enselmini B. Ilona, B. Szalóme, Árpád-házi Sz. Kinga, Sz. Klára, B. Izabella, Bolognai (?) Sz. Katalin, Urbinói B. Szerafina, Szt. Eusztóchia, Szt. Koléta, és Nazarei B. Mattia.”⁸¹

Az első helyen, a kép bal alsó sarkán látjuk Szent Ágnest keresztrel a kezében (lásd 31. kép; 86. oldal). Néhány társnőjénél a névben szerepel némi útmutató, másoknál az attribútum erősíti meg az azonosítást, s még így is van bizonytalanság, például Bolognai Szent Katalin esetében. Szent Ágnesnél azonban nincs eligazító információ: a kezében keresztet tartó szent apáca bárki lehetne. S mivel a klarissza szentek közt több Ágnest is ismerünk, például Assisi Szent Ágnest, nehéz biztonsággal állítani, hogy közülük melyiket ábrázolták

⁷⁸ UDVARHELYI NÁNDOR: *Magyar Szentek temploma, Felső-Árva magyar kincstára, Oravka/Kisárva/fátemploma*, Kairosz, Budapest, 2013, 118.

⁷⁹ KORHECZ PAPP ZSUZSANNA: A szabadkai ferencesek portrészorozata, *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle* 12 (2009/57) 115–124. A képeket Matthias Hanisch (1750 k. Prága – 1805 után) festette. Uo. 115.

⁸⁰ A Szent Ágnest ábrázoló részlet pontos felirata: S. Agnes.

⁸¹ KORHECZ PAPP ZSUZSANNA: *A szabadkai ferencesek portrészorozata*, i. m., 124.

itt. A szent szerzetesnők közt van, aki koronát visel, mint Szent Izabella, Szalóme és Kinga. A harmadrendiek közt is akad ilyen, az alapítóként ábrázolt Szent Erzsébet előtt három korona is fekszik, és Portugáliai Szent Erzsébet is egyértelműen azonosítható. Nincs viszont korona az Ágnesnek nevezett szenten, pedig ha bizonyosan Prágai Ágnest ábrázolná, kapna egyet vagy akár többet is. Az is feltűnhet azonban, hogy ha a festő Assisi Szent Ágnest kívánta volna ábrázolni, ezt jelezhetne volna másként is, hacsak nem volt magától értetődő, hogy Klára mellett Ágnesnek van a helye. Lehetséges, hogy a szentté nem avatott, de a ferencesek körében mégiscsak ismert Prágai Ágnes helyett Magyarországon – legalábbis Pécsen és Szabadkán – Assisi Szent Ágnes jelenik meg, akit azonban úgy ábrázolnak, hogy azonosítása kissé lebegjen a két valószínű értelmezés között, vagyis emlékeztessen, utaljon az Árpád-házi királynéra is (lásd 32. kép; 86. oldal).

6.3. Prágai Szent Ágnes boldoggá avatása

Assisi Szent Klára Ágnest még életében „regina coelestis regis”-ként, szentként magasztalta: a mennyei király, Jézus királynéjaként. A jámbor hagyomány mindig is számon tartotta a jámbor jóvendölést, hogy Ágnes sírjának megtalálása, ereklyéjének felemeltetése az országra derűt, fényt, szabadságot fog hozni. S valóban: Prágai Szent Ágnes 1989-es szentté avatása után alig másfél hónappal tört ki a prágai bársonyos forradalom, amiben sokan látják azóta is a szabadulás csodáját. Szent Ágnes tisztelői számára az eseményeknek és az évszázadok óta fel-felbukkanó jóvendölésnek ez az összefüggése nem tűnik véletlennek, s talán ez a megélés is hozzájárult ahhoz, hogy az utóbbi évtizedekben Szent Ágnes szakrális ábrázolásainak száma jelentősen megnőtt.

Prágai Szent Ágnes szakrális ábrázolásai

A TANULMÁNYBAN SZEREPLŐ ÁBRÁZOLÁSOK ADATAI		
Sorszám	Alkotó, cím/megnevezés; műfaj, keletkezési idő (hely); őrzési hely, forrás	
[1.]	NIKOLAUS GLASSBERGER OFM: <i>Rosarium beati Francisci</i> fametszet; 1484; Nürnberg; Bécs, Graphische Sammlung Albertina, Inv. DG1930/190; [online] https://sammlungenonline.albertina.at/#/query/9e9598ad-bd70-4a11-bb96-ec6c5e36e01d [2024. 11. 26.]	
[2.]	PIER FRANCESCO FIORENTINO: <i>Árpád-házi Szent Margit stigmatizációja</i> részlet egy oltár predellájáról, festmény, tempera, fa; 1496; San Gimignano, Szent Ágoston-templom; fotó: Tornay	
[3.]	ANDREA DEL SARTO: <i>Pieta szentekkel, Árpád-házi Szent Margit</i> részlet, festmény, olaj, fa; 1507–1509; Villa Borghese, Róma; fotó: Tornay	
[4.]	PUSKÁS LÁSZLÓ: <i>Magyar szentek</i> részlet, mozaik; 2004; Krakkó-Lagiewniki, Irgalmaság Temploma, altemplom, Magyar Kápolna; fotó: Tornay	
[5.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Premysl Ágnes hercegnő (1150k–1228), premontrei apáca, majd bencés apátnő</i> timpanon-dombormű részlete; kőfaragás; 1228 előtt; Prága, Szent György bencés kolostor és templom; Prága, Szent György- altemplom, belső térben elhelyezve, oltárra állítva; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AbbatissaAgnes.jpg [2024. 11. 26.]	
[6.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes</i> rekonstrukció, oszlopőfő domborműve, kőfaragás; Prága, egykori Szent Megváltó-templom; Prága, Szent Ágnes Kolostor; Prágai Nemzeti Múzeum; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anezka_Anezkasloup.jpg [2024. 11. 26.]	
[7.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes</i> eredeti, oszlopőfő domborműve; kőfaragás; 1261 után; egykori Szent Megváltó kolostor; Prága, Lapidárium, cat. no. 69. Öregtorony Szent Ágnes monostorában; Prágai Nemzeti Múzeum; [online] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/Relief_of_St_Agnes_Bohemian%2C_after_1261%2C_Lapidary_of_NM_Prague%2C_175744.jpg [2024. 11. 26.]	

[8.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Lekcionář Alberta Míšeňského, ún. Osek-Lectionárium</i> iniciálé – Római Szent Ágnes és Prágai Szent Ágnes; 1290k.; Cseh Nemzeti Könyvtár, Prága; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lekc1.jpg [2024. 11. 26.]	
[9.]	PAOLO VENEZIANO: <i>Szent Klára-triptychon</i> szárnyasoltár részlete, bal oltárszárny; 1320k.; Museo Civico Sartorio, Trieszt; Fototeca dei Civici Musei di Storia ed Arte; inv. CMSA 14/3408	
[10.]	ISMERETLEN ALKOTÓ – PERE NICOLAU KÖRE: <i>Szent Klára és Prágai Szent Ágnes</i> tempera; 1410k.; Gandia Valencia, Szent Klára Múzeum; MC 123; [online] http://www.museusantaclaragandia.com/?artwork=santa-clara-y-santa-ines-de-praga&lang=ca 2024.02.28. ara-y-santa-ines-de-praga&lang=ca [2024. 11. 26.]	
[11.]	SIMONE MARTINI: <i>Árpád-házi és Anjou szentek Assisi Szent Ferenccel</i> freskóciklus; 1317; Assisi; Szent Ferenc-templom, altemplom, egykori Szent Erzsébet-kápolna; fotó: Tornay	
[12.]	SIMONE MARTINI: <i>Szent Erzsébet és Prágai Szent Ágnes</i> freskóciklus, részlet; 1317; Assisi; Assisi; Szent Ferenc-templom, altemplom, egykori Szent Erzsébet-kápolna; [online] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Simone_Martini_-_St_Elisabeth%2C_St_Margaret_and_Henry_of_Hungary_-_WGA21397.jpg [2024. 11. 26.]	
[13.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes és Leó nagymester</i> breviáriumi illusztráció; 1356; Prága, Nemzeti Könyvtár; Sign. XVIII F 6, fol. 2r; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bild_4_Breviar_Leo_1356.JPG [2024. 11. 26.]	
[14.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes – Nicolas Puchner oltára</i> részlet, baloldali oltárszárny, felső regiszter; táblakép; 1482; Prága, Nemzeti Galéria; [online] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/de/Saint_Agnes_of_Bohemia_Gives_the_Grandmaster_a_Model_of_the_Church.png [2024. 11. 26.]	
[15.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Sziléziai Szent Hedvig – Nicolas Puchner oltára</i> részlet, jobboldali oltárszárny, felső regiszter; táblakép; 1482; Prága, Nemzeti Galéria; [forrás: lásd a 14. fotó forrását]	

[16.]	NYCOLAUS PRUZIE: <i>Sziléziai Szent Hedvig származási családjá, az andacht-meráni hercegi család</i> Hedwig-kódex / Codex Lubin / Kodeks lubiński, Ms. Ludwig XI; 7; illusztráció, színezett tollrajz; 1353; Szilézia; J. Paul Getty Múzeum, Los Angeles; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Andechs-Meranier-im-Schlackenwerter-Codex.jpg# [2024. 11. 26.]	
[17.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>A kiszombori körtemplom freskói</i> freskórészlet; 14. század közepe; Kiszombor, Nagyboldogasszony-templom; fotó: Tornay	
[18.]	NYCOLAUS PRUZIE: <i>Sziléziai Szent Hedvig családjá</i> Hedwig-kódex / Codex Lubin / Kodeks lubiński, Ms. Ludwig XI; 7; illusztráció, színezett tollrajz; 1353; Szilézia; J. Paul Getty Múzeum, Los Angeles; [online] https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3232057 [2024. 11. 26.]	
[19.]	THEODORIK MESTER: <i>IV. Károly kápolnája – A császár őseinek képsorozata</i> részlet; Karlstein, vár; 1360 k.; Karlstein; [online] https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/neuwirth1896/0156/image_info [2024. 11. 26.]	
[20.]	THEODORIK MESTER: <i>V. Károly kápolnája – A császár őseinek képsorozata</i> részlet; Karlstein, vár; 1360 k.; Karlstein; [online] https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/neuwirth1896/0156/image_info [2024. 11. 26.]	
[21.]	JAN FRANTIŠEK BECKOVSKÝ / ISMERETLEN: <i>Milá choť nebeského Miláčka blahoslavená Anežka panna</i> metszet, pergamenkötés, papír; 1701; Nemzeti Galéria, Prága; [online] https://www.idnes.cz/kultura/vytvarne-umeni/vystava-o-sv-anezce-je-nejvetsi-prezentaci-pamatek-na-ceskou-svetici.A111128_143921_vytvarneum_ob/foto/OB3f7833_3.jpg [2024. 11. 26.]	
[22–23.]	FRA UMILE DA FOLIGNO: <i>Prágai Szent Ágnes és klarissza-harmadrendi női szentek. Prágai Szent Ágnes</i> 1682–1687 között; Róma, Ara Coeli-templom; fotó: Tornay	
[24.]	FRA UMILE DA FOLIGNO: <i>Árpád-házi Szent Erzsébet</i> 1682–1687 között; Róma, Ara Coeli-templom; fotó: Tornay	

[25.]	GOTTFRIED BERNHARD GÖZ: <i>Annus dierum sanctorum, Prágai Szent Ágnes beöltözése</i> rézmetset; Augsburg; 1737/1742; Székesfehérvár, Szilárdfy hagyaték; Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum	
[26.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>A Vörös Csillagos Keresztesek jelvénye</i> homlokzati sgraffito, 18. sz. vége, Dobřichovice, Csehország, a rend egyik központja; Dobřichovice, a barokk kastély homlokzatán; [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_arms_Knights_of_the_Cross_with_the_Red_Star_Dobřichovice.JPG [2024. 11. 26.]	
[27.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes – Blanik Gandolf Thesaurus Franciscanus</i> bécsi eredetű munkák; rézmetset; 1692; Esztergomi Ferences Könyvtár, letétben Budapesten; fotó: Fáy Zoltán	
[28.]	JOHANN SIGMUND SCHOTT – JOHANN JACOB HOFFMAN: <i>Prágai Szent Ágnes, Hevenesi Gábor Ungaricae Sanctitatis Indicia</i> rézmetset; 1692; Budai Ferences Könyvtár esztergomi anyaga; fotó: Fáy Zoltán	
[29.]	ISMERETLEN ALKOTÓ: <i>Prágai Szent Ágnes</i> templomi mennyezeti színes kazettafestmény; 1711; Felsőárva, Orawka (Lengyelország), Keresztelő Szent János-templom; fotó: Mudrák Attila	
[30.]	JANI LUKÁCS SZEKRÉNYÉNEK DÍSZE: <i>Assisi Szent Ágnes</i> festett fa szobor, párja Szent Klárát ábrázolja; 1745–1746; Pécs, ferences templom sekrestyéje; fotó: Heteyi Gábor	
[31.]	MATTHIAS HANISCH: <i>Klarissza és ferences női szentek és boldogok családfája</i> festett kép, olaj, vászon; 1793–1795; Szabadka, Szent Mihály ferences templom; fotó: Kolovic Svetlana	
[32.]	MATTHIAS HANISCH: <i>Klarissza és ferences női szentek és boldogok családfája</i> festett kép, olaj, vászon; 1793–1795; Szabadka, Szent Mihály ferences templom; fotó: Kolovic Svetlana	